

על מידע משתמע ומניפולציות רגשיות

זהר לבנת

1. מבוא: מידע משתמע, ריגושיות ופואטיקה

היחסים בין מידע מפורש למידע משתמע בטקסטים מלשון העיתונות נדונו בעבר בעבודות שונות (בעברית ראה למשל: בלום-קולקה וניר 1981, ויצמן תשמ"ב, קורן תשנ"ז). עבודות אלו מראות שחשיפת משמעותו המלאה של הטקסט מחייבת פענוח של המידע המשתמע ממנו. בכתבה העיתונאית שננתח במאמר זה נצביע על מידע משתמע הקשור לאופיו הריגושי של הטקסט. ההבחנה היסודית בין טקסט "ריגושי" לטקסט "ייצוגי" (פרוכטמן תש"ן, עמ' 17-19) מציגה את הריגושיות כתכונה המאפיינת בין השאר גם טקסטים של שכנוע. במאמר זה נראה כיצד אופיו הריגושי של הטקסט משרת את המסר השכנועי הסמוי שלו. באמצעות המידע המשתמע הכותב מוסר את עמדותיו כלפי האירועים ומנסה להשפיע גם על עמדותיו של הקורא.

נצביע גם על הקשר שבין התכלית השכנועית של הטקסט לבין תכונותיו הפואטיות, "הקשר ההדוק, הסימביוטי, מטושטש הגבולות בין הפואטי והרטורי" (רועה 1994, עמ' 28). העיון במבנה הפואטי המדוקדק של המבע יציג אותו כמבע "מתריע ומזעיק, ולא כמייצג או משקף; כמעורר תגובה, לא כמספק נתונים הנמצאים בשטח ממילא" (רועה, שם, עמ' 29). נראה כי הרגש המתעורר בעקבות החשיפה לתכונותיו הפואטיות של הטקסט משרת את תכליתו השכנועית של הטקסט.

מראש אנו מניחים, כי אין כל אפשרות להימנע מן המצב שבו דרך הצגת האירועים משקפת את עמדותיו של הכותב. העובדות לעולם אינן מדברות בעד עצמן, שכן "עדיין לא קם אירוע, חשוב והיסטורי ודרמטי, ככל שלא יהיה, וסיפר את עצמו, עד שלא נעור רצון

של מספר או עד לספרו. ואותו מספר נמצא במקום ובזמן ובתוך תרבות ולשון, כך שיש לו נקודת תצפית שממנה יספר. " (רועה, שם, עמ' 131). נקודת התצפית הזאת היא משמעותית לענייננו, שכן היא נחשפת כאשר נחשף המידע המשתמע. המונח "נקודת תצפית" הוא מונח הלקוח מתחום ביקורת הספרות, ואכן אנו מאמינים כי ידיעות עיתונאיות אף הן 'סיפורים' המאפשרים ניתוח ככל טקסט נרטיבי אחר. ובלשונו של רועה (שם, עמ' 135): "סיפורי הממשות שכותבים עיתונאים הם קונסטרוקציות של משמעות לא פחות מסיפורים אחרים, לא פחות מז'אנרים אחרים (לא-עיתונאיים). כמו כל הסיפורים האחרים הם מבקשים לבנות תבנית בת-מובן, עם כושר הדהוד תרבותי באוזני קהלים וקהילות רלוונטיים, ולמקם את הדברים המסוקרים בתוך מערכת ערכית ומוסרית נתונה".

גם קורן (תשנ"ז, עמ' 110) מאמינה כי "שום שיח בעצם היותו שיח, כלומר מבנה מופשט, סמלי ושרירותי, לא יכול לשקף 'עובדות' בצורה מושלמת". יחד עם זאת, החינוך לערכי הדמוקרטיה מחייב פיתוח ההבחנה בין עובדות ודעות, גם אם קשה להגיע לסיווג חד-משמעי ודיכוטומי של כל פריטי המידע לאחת משתי הקטיגוריות (שראל תשמ"ח). במציאות קיימים מבעים רבים שקשה להחליט אם הם מייצגים דעה או עובדה, ולדעת ישראל (שם), אחד הגורמים המרכזיים לכך הוא טיבם ומיקומם של יסודות שונים בתוך המבעים, והאפשרות לכרוך יחד, באותו מבע, יסודות משני הסוגים.

במאמר זה נדון בחלקים אחדים מתוך כתבה עיתונאית שהתפרסמה ביום 5.2.1999 במוסף השבת של "מעריב". זוהי כתבה מן הסוג המכונה "סיפור אנושי" (Human-interest story), הרווח בעיתונות הפופולארית (שאליה משתייך העיתון "מעריב"). בהשוואה לידיעה העיתונאית, שהיא קצרה ולשונה והמבנה שלה צמודים בדרך כלל לתבניות ידועות מראש, הכתבה היא ארוכה יותר, הזמן המוקצב להכנתה ממושך יותר, היא משלבת מרכיבים תיאוריים ("צבע") ומאפשרת לכותב פיתוח סגנון אישי. לדברי לימור ומן (תשנ"ח, עמ' 2

311), חוקרי תקשורת שונים מצביעים על כך שמסיבות אלה הכתבה מאפשרת לכותב יתר סובייקטיביות מאשר בכתיבת ידיעה. לפי רועה, שני עקרונות מארגנים את חומרי הסיפור בז'אנר הזה: העיקרון האחד הוא ניגוד פואטי, היוצר אפקט של העצמה וריגוש, והעיקרון השני הוא אוניברסליזציה: סודו העיקרי של הסיפור האנושי הוא החיבור בין מרכיבים מקומיים עם מרכיבים אוניברסליים. הוא משלב את האישי, הקונקרטי והמיידני עם תבנית אנושית-כללית. המעשה המסופר מוצג כחומר להדגים באמצעותו סיטואציה אנושית כללית בת כוח פנייה-אוניברסלית. (רועה 1994, עמ' 53-54).

מן האמור לעיל מתברר, כי למרות שתפקידה הראשוני של הכתבה העיתונאית הוא למסור את "העובדות כהוייתן", הרי שאלת עמדתו של הכותב, נקודת התצפית שלו ואף רגשותיו כלפי אותן עובדות – אינן שאלות בלתי-רלבנטיות. מותר לנו לצפות כי העיתונאי במקרים כאלה יעשה שימוש באמצעים שהלשון מספקת לו כדי למסור את דעתו בעקיפין ובמשתמע. לא נתפלא אם נגלה כי הוא מסתייע בתחבולות לשוניות, רטוריות ופואטיות, שעיקרן פנייה אל הרגש. כאשר הכותב מבקש בעקיפין גם לקרב את הקורא לאותן עמדות, או אז מתברר לנו כי מדובר למעשה בטקסט בעל אופי שכנועי, כולו או לפחות חלקו. אי-לכך מתעורר הצורך להבחין במידע המשתמע המוצפן בטקסט וללמוד להתגונן בפני מניפולציות רגשיות. ניתוח לשוני מפורט עשוי לחשוף חלק מן הדרכים שבהן נמסרים מסרים עקיפים ונעשות מניפולציות מסוג זה.

2. ניתוח המידע המשתמע בכתבה עיתונאית

נציג להלן ניתוח לשוני ורטורי של חלקים אחדים מתוך הכתבה. הכתבה עוסקת ברובה באשה בשם יוכבד פלדמן, אשה חרדית שבנה בן השבע נפטר בביתו מדלקת ריאות, לאחר שבמשך שלושה חודשים נמנע ממנו טיפול רפואי קונבנציונלי. האם העדיפה טיפול טבעי

בצמחי מרפא, שניתן לילד על ידי חברתה של האם, זהבה-חיה-מאשה, שבביתה התגוררו האם ובנה. בסופו של דבר הואשמה האם בהריגה. הכתבה, פרי עטה של העיתונאית מיכל קפרא, משתרעת על שני עמודים ופורשת בפני הקורא את השתלשלות האירועים שהביאו למות הילד, מתארת את הדמויות ואת רקען, מביאה תגובות של רופאים ושל מכרים, וכן מוסרת רשמים אישיים של העיתונאית מן הדיון בבית המשפט בעניין הארכת מעצרה של האם (הנוסח השלם של הכתבה מופיע בנספח).

הפסקה שלהלן היא פסקה המדווחת לכאורה על האירוע של הארכת המעצר (שורות 33-29 בטקסט):

יוכבד האמא משחקת באצבעותיה. תנועה ראשונה שהיא עושה במהלך הדיון. פניה עדיין חסרות הבעה. הסניגור הממונה, שהוקפץ וקיבל את התיק חצי שעה לפני הדיון, אומר לשופט שמדובר באשה שעוברת טרגדיה נוראה, ששרויה בצער עמוק וכאב כבד. אני מסתכלת עליה. שוב אותו מבט אטום. עיניים בהירות שלא מסגירות דבר, לא צער לא כאב. אשה קפוצה במעיל גשם ב', שלא זעה אפילו כשתמונות בנה המת, העירום, מלא פצעי הלחץ, מוגשות לשופטת.

בפסקה זו מתוארים חוסר התנועה של האם וחוסר ההבעה שבפניה. אפשר לראות בתיאור זה חלק מן הדיווח על האירועים. אולם מהם **רגשותיה** של האם בעקבות מות בנה? שאלה זו עומדת לדיון בפסקה זו, ותשובתה של העיתונאית ניתנת באמצעות מידע משתמע. תשובה אפשרית אחת היא כי האם עוברת טרגדיה נוראה ושרויה בצער עמוק ובכאב כבד. אמיתותה של תשובה זו נשללת בדרכים אחדות, שנפרט אותן להלן.

הציטוט: הטענה, כי "האם עוברת טרגדיה נוראה ושרויה בצער עמוק ובכאב כבד" מובאת כציטוט מפיו של הסניגור (שורות 30-31). על השימוש בציטוט לצורך הפרכה עמדו כבר בעבודות שונות העוסקות בטקסטים של שכנוע (לנדאו 1988 עמ' 183, קיים תש"ס עמ' 183).

284-285, שוקרון-נגר (2000). בעבודות אלו נדונה בעיקר פונקציית ההפרכה של ציטוטים המובאים בדיבור ישיר. נראה שהדיבור העקיף ממלא פונקציה דומה: במקרה שלפנינו, למרות היעדרן של המרכאות הכפולות והשימוש בדיבור עקיף, לא ניכרת הסכמה של הכותבת לתוכן הדברים, אלא להיפך. מדובר אפוא בציטוט לצורך הפרכה, כלומר בהבאת דברי הסניגור כדי לשלול את אמיתותם.

משלימי שם העצם: בתהליך הפרכתה של הטענה שלעיל יש חשיבות רבה לצירוף השמני "הסניגור הממונה, שהוקפץ וקיבל את התיק חצי שעה לפני הדיון" (שורה 30). מן הרכיבים הנכללים בצירוף הזה משתמע שני מסרים:

א. מן העובדה שהסניגור קיבל לידיו את התיק חצי שעה לפני הדיון משתמע כי אין הוא מכיר היטב את המקרה וגם לא את האם העצורה, ולפיכך טענותיו לגבי רגשותיה אינן יכולות להיות טענות אמיתיות.

ב. מן העובדה שהסניגור הוא סניגור ממונה משתמע שהוא איננו מגן על האם מתוך בחירה או משום שהוא מאמין בחפותה. לאור זאת טענתו בדבר רגשותיה מצטיירת כאמירה חלולה, אוטומטית, שלא ברור אם הוא עצמו מאמין באמיתותה, ושמטרתה העיקרית לעורר בשופטת יחס חיובי כלפי מרשתו.

ראויה לציון העובדה שפריטי המידע הללו משובצים בקטיגוריה התחבירית של משלימי שם העצם – לוואי ופסוקית זיקה. זהו מעמד תחבירי שבו משובץ בדרך כלל מידע שחשיבותו שולית ביחס לחשיבותו של המידע המופיע בחלקים העיקריים של המשפט.¹ ואכן, פריטי מידע אלה המתייחסים לסניגור עשויים להיראות כפריטים שוליים בשל מעמדם התחבירי והופעתם כמעין רקע לתוכן דבריו של הסניגור. אולם הכותבת משתמשת במידע המשתמע מהם (שהוצג בסעיפים א ו-ב שלעיל) כדי לשלול באופן עקיף את טענתו של הסניגור בדבר תחושותיה של האם. זהו מצב של חוסר התאמה בין מידת חשיבותה של

האינפורמציה הנמסרת לבין צורת סימונה בטקסט. מצב זה מוגדר על ידי שן (תש"ס) כשימוש מניפולטיבי בשפה, שעשויים להיות לו תפקידים שונים הקשורים בהשגת המטרות הספציפיות של הטקסט.

נדון כעת במשפטים המופיעים מיד לאחר דברי הסניגור. משפטים אלה עוסקים גם הם בהפרכת הטענה שלעיל: "אני מסתכלת עליה. שוב אותו מבט אטום. עיניים בהירות שלא מסגרות דבר, לא צער לא כאב" (שורות 31-32).

חשיבות מיוחדת יש לעדות הראייה של העיתונאית, המעומתת כאן עם דבריו של הסניגור, שהובאו קודם-לכן. העיתונאית היא שליחתו של הקורא במקום האירוע. תפקידה העיתונאי שאין עליו עוררין הוא לשמש לקורא עיניים ואוזניים ולהביא את הדרמה אל תוך ביתו, לאפשר לו לחוות אותה באמצעות החושים. תפקיד זה של העיתונאי כעד ראייה במקום ההתרחשות נזכר כאן במפורש באמצעות המילים "אני מסתכלת עליה" (שורה 31). לעדות הראייה חשיבות רבה גם בהקשר נוסף הרלבנטי לעניין שלפנינו ועולה מן הטקסט בעקיפין: במסגרת המשפטית עדות ראייה נחשבת לעדות שדרגת אמינותה גבוהה. לפיכך יש לראות את המשפט "אני מסתכלת עליה" כמשפט בעל חשיבות רבה בטקסט. אך מהי בדיוק עדות הראייה כאן? העיתונאית רואה מבט "אטום" ועיניים "שאינן מסגרות דבר". מכאן שלמעשה היא אינה רואה כל דבר בעל ערך.

החזרה הפואטית: העיתונאית אינה רואה אפוא דבר, אך המבנה התחבירי של המשפט מעניק תוכן לאותה ראייה: אל שם העצם הכללי "דבר" מצטרף פירוט במעמד של תמורה תחבירית: "לא צער לא כאב". זהו פירוט חלקי: כשהעיניים אינן מסגרות דבר הן אינן מסגרות גם רגשות אחרים, לאו דווקא צער וכאב. שני שמות העצם האלה נבחרו משום שהם מופיעים כבר בדבריו של הסניגור. התחבולה הפואטית של חזרה מדגישה את הניגוד בין דברי הסניגור לבין מראה עיניה של הכותבת. פרוכטמן (תש"ן, עמ' 19) כוללת את

החזרה על מילים ועל מבנים בין המאפיינים של טקסט ריגושי. לנדאו (תש"ן), המנתחת את החזרות בנאומים פוליטיים, מתייחסת אליהן כאל אמצעי שכנוע.

התמורה: במשפט שנדון בפסקה הקודמת יש תחבולה תחבירית הראויה לשימת לב מיוחדת. השימוש במבנה התמורה מאפשר להציב את המילים "לא צער לא כאב" לאחר פסיק, כיחידה תחבירית וכיחידת תוכן עצמאית. תחבולה זו לא רק מבליטה אותן אלא גם מרחיקה אותן מן הפועל "מסגירות", שאותו הן משלימות. התוצאה היא, שהצירופים השוללים "לא צער" ו"לא כאב" נתפסים כטענה לעצמה שמשמעותה "אין כל צער או כאב". וכך, בעוד שעל פני השטח הטקסט טוען רק שענייה של האם אינן מסגירות צער או כאב, הרי הטענה המשתמעת היא כי האם אינה חשה כל צער או כאב.

המאבק המתנהל בפסקה זו בשאלת רגשותיה של האם מוכרע אפוא באמצעות שורה של תחבולות תחביריות. וכך, בעוד שמדינת ישראל מאשימה את האם בחוסר הגנה על בנה, העיתונאית מאשימה אותה בחטא כבד אחר מנקודת מבטה של החברה המודרנית: חוסר אהבה של אם לבנה. הסברים אחרים לנוקשות ההבעה שלה (היא מוכת-הלם, המומה מן המעצר, אינה שולטת בעברית, מבוהלת מן הזרקורים שהופנו אליה לפתע) אינם נשקלים אפילו.

האשמה זו משתמעת גם בשני מקומות נוספים בכתבה, שראוי להביאם כאן. הפסקה שלהלן מתארת את האירועים שלאחר מותו של הילד, ואף לה נציע ניתוח שיחשוף את המידע המשתמע מן הטקסט (שורות 78-81):

גופת הילד הונחה על מיטה בבית החולים ולידה תעודת-זהות של האמא. איש לא עמד ליד הגופה הקטנה. כך היתה מוטלת לבד, עד שהגיעו הרופאים. ד"ר קליין שפירא, סגן מנהל בית החולים, אומר: "חשבתי שהאמא מטופלת

בהרבה ילדים ולכן לא היתה יכולה להגיע. אחר-כך הבנתי שלא היו לה ילדים נוספים כאן, וזה היה לי מאוד מוזר שהיא לא באה".

העלאת סיבה ודחייתה: גם בקטע הזה יש ציטוט, אלא שבניגוד למקרה הציטוט הקודם, שהובא לצורך הפרכה, כאן זהו ציטוט של בעל סמכות התומך בעמדתה של הכותבת. אלא שבמקרה זה מתבצעת ההפרכה בתוך הציטוט עצמו: הדובר מעלה השערה מסוימת ומפריך אותה במו פיו. ההשערה באשר לסיבה להיעדרה של האם ("חשבתי שהאמא מטופלת בהרבה ילדים") מובאת אך ורק כדי לשלול אותה ("אחר-כך הבנתי שלא היו לה ילדים נוספים כאן"). העלאת סיבה המוצגת כמוצדקת, כשידוע כי סיבה זו לא התקיימה, מעלה את ההשתמעות כי אין כל דבר אחר שיכול להצדיק את היעדרה של האם. סיבות אחרות אינן מובאות בחשבון.²

מילים טעוניות: הריגושיות של הטקסט שלעיל מוגברת באמצעות תיאור זעירותה ובדידותה של הגופה ("הגופה הקטנה", "לבד" – שורה 79). עוצמת הרגש הנבנית כאן תורמת אף היא את חלקה בשפיטתה של האם כמי שאינה אוהבת את בנה. ראוי לשים לב לכך שבמשפט הראשון בפסקה (בשורה 78) מסופר כי הגופה "הונחה" על המיטה, אולם בהמשך (בשורה 79) נבחר הפועל "מוטלת". קשה לטעון שמדובר בגיוון סגנוני בלבד. סביר שהפועל "מוטלת" נבחר כאן משום המטען הריגושי הרב שהוא נושא, המעורר אסוציאציות שליליות של זלזול והזנחה.

בפסקה הבאה (שורות 26-27) נראה כיצד מואשמת האם באי-השתייכותה אל הכלל, שגם העיתונאית וגם הקוראים משתייכים אליו:

וכמו כל ילד, הוא חלה. אולי הצטנן. אולי חטף וירוס. ומי לא מכיר את הדאגה שאופפת הורה מול ילד חולה, שחומו עולה ופניו חיוורות וכל החיוניות מתאדה מול חולשת הגוף המדאיגה.

הכללה: בטקסט הזה נעשות שתי הכללות. הראשונה באמצעות **השאלה הרטורית** "מי לא מכיר". זוהי שאלה רטורית בעלת עוצמה רבה (לנדאו 1988, עמ' 70-71), ומשתמע ממנה כי "כל אחד מכיר". ההכללה השנייה מתבצעת באמצעות **שם העצם הסוגי** "הורה", שמשמעותו "כל ההורים". שיבוץ ההכללות הללו במסגרת תיאור האירועים מעלה את ההשתמעות שלפיה רגשותיה של האם שמדובר בה אינם דומים לרגשותיו של כל הורה. היא לא חשה דאגה עקב מחלתו של בנה. נבנה כאן ניגוד חריף בין הכלל לבין הפרט הסוטה ממנו. רועה (שם, עמ' 11) טוען כי "בין במוצהר בין שלא במוצהר אחד מתפקידי העיתונות הוא [...] לתרום לסולידריות חברתית ולחזקה, לגבש את האנחנו". בקטע קצר זה ההכללה היא שמבנה ומגבשת את ה"אנחנו", ואילו הניגוד מוציא את האם מכלל "אנחנו".

הקטע החותם את הכתבה (שורות 128-132) הוא קטע בעל עוצמה פואטית, והוא פועל כאקורד סיום מז'ורי. כוחו הרטורי טמון הן במבנים התחביריים המשובצים בו והן במבנה השלם שלו:

אבל הוויכוח בין הרפואה הטבעית על כל מגוון סוגיה ובין הרפואה הקונבנציונלית, הוא בשולי סיפור חייו של עמיאל פלדמן, בן שבע. פשוט איתרע מזלו והאם וחברתה המרפאת, בחרו בצמחים. זה הכל. יום לפני שמת, ניסה לקום ממיטתו והתמוטט על הרצפה. וגם אז המשיכה האם יוכבד להאמין בכוחה של זהבה-חיה-מאשה. בצמחי המרפא שלה, וכמובן, בכוחו של הקדוש ברוך הוא. והילד, עמיאל, הוא פשוט בטח באמו. זה הכל.

החזרה הפואטית על המבנה "פשוט... זה הכל" מרמזת כי ביטויים אלה הם המפתח לביתוחה של הפסקה. גם כאן, כמו במקרה החזרה שראינו לעיל, משמשת החזרה לצורך

הבלטת הניגוד, והיא קשורה בהעלאת הריגושיות שבטקסט לצורך שכנוע. נצביע להלן על התכונות הלשוניות המייחדות את המבנה הזה ועל הכוח השכנועי שלו.

מבנה קצר בין שתי נקודות: הצירוף "זה הכל" המופיע בין שתי נקודות הוא אמנם משפט שלם, אך הוא קצר מאוד ולהעמדתו בין שתי נקודות אפקט רטורי דומה לאפקט המתקבל מהעמדתם של חלקי משפט בין שתי נקודות (לבנת תש"ס). דבר זה ממקד את תשומת הלב של הקורא בחלק זה של הטקסט. פרוכטמן (שם, עמ' 18) רואה את הופעתם של משפטים קצרים מאוד בצד משפטים בעלי אורך רגיל כאחד המאפיינים של טקסט ריגושי. לפיכך אפשר לראות גם בתופעה תחבירית זאת יסוד המעלה את רמת הריגושיות של הטקסט.

אירוניה: העמדת צירופים קצרים בין שתי נקודות עשויה גם לחזק את האופי האירוני שלהם (לבנת שם). כאמור, המבנה שאנו דנים בו מופיע בטקסט פעמיים, ורק ההופעה הראשונה שלו היא אירונית.

ההופעה השנייה של המבנה "פשוט... זה הכל", במשפט החותם את הכתבה, אינה אירונית. בטחונו של הילד בן השבע באמו הוא אכן דבר טבעי ומובן, ולפיכך ה"פשוט" הוא אכן פשוט, והאמירה "זה הכל" מובנת כפשוטה: אין לצפות מילד בן שבע שיעשה יותר מאשר לבטוח באמו. לעומת זאת, ההופעה הראשונה של המבנה הזה (שורה 128) מתפרשת באופן שונה לחלוטין: הבחירה של האם וחברתה בצמחי מרפא ולא בתרופות קונבנציונליות איננה עניין שאפשר לפטור אותו ב"זה הכל", מאחר שתוצאתה הייתה מותו של הילד. לפיכך הטון שבו נמסרים הביטויים "פשוט" ו"זה הכל" הוא טון אירוני.

המתח שבין שתי הופעות אלה של "פשוט... זה הכל" הוא אפוא המתח שבין המשמעות הישירה-המילולית לבין משמעות עקיפה-אירונית. הציר הזה משקף את הניגוד המרכזי שהכתבה כולה סובבת עליו: הילד-הקורבן, תמים וחסר-אונים, לעומת האם חסרת הרגשות שלא מילאה את חובותיה האימהיות ובכך גרמה למותו.

אולי אפשר לשמוע טון אירוני גם ב"כמובן" המופיע לקראת סוף הטקסט (שורה 131). מאחר שהאל במקרה זה לא הועיל בריפוי מחלתו של הילד, אמונתה של האם בכוחו מוצגת כדבר בלתי-ראוי, כאחת הסיבות למות הילד. העיתונאית, חילונית ככל הנראה, הכותבת בעיתון שרוב קוראיו חילונים, רואה עצמה גם במקרה זה כמייצגת את עמדתם המשוערת של קוראיה, ולפיכך קל לה להציג את עמדתה של האם כמגוחכת. ב"כמובן" יש הנחה מוקדמת של הסכמת הנמען. צירופו של יסוד כזה אל טענה שאין עליה הסכמה, יש לו אופי אירוני ואף הוא משמש כאמצעי שכנוע (לבנת תשנ"ו).³

3. סיכום

בניתוח שהצענו במאמר זה הראינו שורה של תחבולות לשוניות שההצבעה עליהן חושפת את המידע המשתמע המוצפן בטקסט. חלק מן התחבולות הן תחביריות, אלה הקשורות במבנה התמורה ובמשלימי שם העצם. אחרות הן תחבולות פואטיות: החזרה, הניגוד, הצבת מבנה קצר בין שתי נקודות. הראינו גם שימוש באמצעים סמנטיים: מילים הטעונות מטען ריגושי, האירוניה, תפקידו המכליל של שם העצם הסוגי. עמדנו אף על תחבולות אחדות הקשורות במבנים לוגיים: השאלה הרטורית והמבנה הארגומנטטיבי של העלאת סיבה ודחייתה. עושר זה של תחבולות יש לו כאן תכלית שכנועית מובהקת. תפקידם של אמצעים אלה להגביר את הריגושיות של הטקסט, ולהפנות את הרגש המתעורר בקורא לכיוון מסוים שהכותבת נתכוונה אליו.

אכן, מניפולציות רגשיות קל יותר לחשוף כאשר הן פועלות בכיוון שהקורא מתנגד לו, שכן במקרה כזה הוא ערני ועומד על המשמר. אתגר מיוחד הוא לחשוף אותן דווקא כאשר הן פועלות בכיוון הכללי שהקורא נוטה להסכים ולהזדהות עמו. האירוע המתואר הוא ללא ספק אירוע מחריד. יחסה של החברה המערבית ושל המדינה המודרנית לתופעות מסוג זה

הוא ברור וחד משמעי: החברה תובעת מהורים להגן על ילדיהם בכל דרך אפשרית ונוטה להעניש את אלה שאינם נוהגים כך. לפיכך נראה שעמדתה של הכותבת מייצגת באופן כללי את עמדתו של הציבור. אולם דווקא כאן מעניין וגם חשוב להפריד בין הדיווח על האירוע לבין עמדתו הפרטית של הכותב, המוצגת באופן ריגושי ומפעילה את הרגש כאמצעי שכנוע. על הקורא המיומן ללמוד לזהות מניפולציות רגשיות מן הסוג הזה וכך גם להיות מסוגל להתגונן מפניהן.

ביבליוגרפיה

- אזר, מ' (תשנ"ט), על הוויתור בעברית בת זמננו, בתוך: ש' שרביט (עורך), **מחקרים בלשון העברית העתיקה והחדשה**, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, עמ' 304-385.
- אזר מ' (1999), מבנים ארגומנטטיביים, בתוך: ר' בן-שחר וג' טורי (עורכים) **העברית שפה חיה ב'**, הוצ' הקיבוץ המאוחד, עמ' 9-23.
- בלום-קולקה, ש' ור' ניר (1981), מיבנה המבע של ידיעה בעיתון יומי: ניתוח השיח, **הספרות 30-31**, עמ' 58-69.
- ויצמן, א' (תשמ"ב), פיענוח אינפורמציה בעיתונות והשלכות לתרגום, בתוך: ש' בלום-קולקה, י' טובין ור' ניר (עורכים), **עיונים בחקר השיח**, ירושלים: אקדמון, עמ' 117-146.
- לנדאו, ר' (תש"ן), החזרה התחבירית-הרטורית כאמצעי שכנוע בנאום הפוליטי של ימינו, בתוך: מ"צ קדרי וש' שרביט (עורכים), **מחקרים בלשון העברית ובספרות התלמודית**, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, עמ' 103-119.
- לבנת, ז' (תשנ"ו), 'כמובן', 'כידוע', 'בקיצור': על כוחם הרטורי של תיאורי משפט אחדים, בתוך: שורצולד א' וי' שלזינגר (עורכים), **ספר הדסה קנטור**, רמת גן, עמ' 111-116.
- לבנת, ז' (תש"ס), הפיסוק כאמצעי רטורי, **בלשנות עברית 46**, עמ' 69-79.
- לימור, י' ור' מן (תשנ"ח), **עיתונאות – איסוף מידע, כתיבה ועריכה**, האוניברסיטה הפתוחה.
- פרוכטמן, מ' (תש"ן), **לשונה של ספרות, עיוני סגנון ותחביר בספרות העברית**, הוצאת רכס.
- קורן, ר' (תשנ"ז), מתן שם ונקיטת עמדה בעיתונות הפוליטית בצרפת, **בלשנות עברית 41-42**, עמ' 109-117.

קיים, א' (תש"ס), הרטוריקה של הלשון המשפטית, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר אילן.

רועה, י' (1994), **אחרת על תקשורת – שבע פתיחות לעיון בתקשורת ובעיתונות**, הוצאת רכס.

שוקרון-נגר, פ' (2000), הדיבור הישיר המוקלט כאמצעי רטורי בתעמולת הבחירות בטלוויזיה, הרצאה בכנס החמישה-עשר של סקריפט.

שן, י' (תש"ס), "לאחר שחנקה אותו היא מזדרזת ושוכבת על הרצפה": סמני האינפורמציה החשובה בטקסט הספרותי, **בלשנות עברית** 45, עמ' 79-94.

שראל, צ' (תשמ"ח), עובדות ודעות – וההבחנה ביניהן, **בלשנות עברית חפ"שית** 26, עמ' 79-93.

Erteschik-Shir, N. and S. Lappin (1975). Dominance and the functional explanation of island phenomena. *Theoretical linguistics* 6(1):41-86.

Hall, S. (1980), Encoding and decoding in the television discourse", in: S. Hall et al., eds. *Culture, media, language*, London: Hutchinson.

השם לא עזר / מיכל קפרא

יוכבד פלדמן, אמו של עמיאל בן השבע זכרונו לברכה, ישבה ביום שלישי השבוע באולם בית-המשפט בצפת, בדיון על הארכת מעצרה. בית-משפט השלום בצפת צמוד לתחנת המשטרה, שם היא עצורה. סמוך לצהריים הוציאו אותה השוטרים מתא מעצרה והובילו אותה לאולם הסמוך. עניין של צעדים ספורים. החשד: מניעת טיפול רפואי מבנה החולה, שהביאה למותו. יוכבד פלדמן העדיפה טיפול של צמחי מרפא ואמונה שלמה בטוב לבו של האל הכל-יכול. אבל אף אחד מהשניים לא הציל את הילד.

היא ישבה זקופה. היה משהו צורם בזקיפות הזאת, של אם שאיבדה חמישה ימים לפני-כן את בנה. מדי פעם הרימה את מבטה לעבר השופטת. מבט בלתי-מפוענח, חלול, שאין בו בקשת רחמים, אין בו כאב. היא ישבה במעיל גשם בצבע בו, עם תווית זרה, שהגורה ליפפה אותו בחזקה. לראשה חבשה מטפחת שחורה ועליה מטפחת רשת נוספת. אשה חרדית. גורת. עלתה לפני שלוש שנים מארה"ב ואף אחד מהחוקרים לא ידע לספר מהיכן בדיוק, במדינה הגדולה הזאת, הגיעה. ולמה.

מהפרופיל אפשר היה לקלוט את התווים החדים והעדינים של פניה. בדל של אלימות לא ניכר בה. אשה בת 45, שאת רוב חייה חיתה בארצות הברית, עם בעל ושלושה ילדים. אמריקנית נוצריה שהתגיירה יחד עם בעלה, התגרשה ממנו ויום אחד עלתה ארצה, לארץ הקודש, הארץ המובטחת, לחיות בה עם בנה הצעיר עמיאל. הצצה חטופה בתמונות של גופת הילד שהוגשו לשופטת, מחייבת, אינסטינקטיבית, הפניית ראש. לא בגלל הכתמים האדומים העגולים שמכסים את ישבנו וגם לא אלה הקטנים יותר, שבאזור הקרסוליים, אלא בגלל תנוחת הגוף, בגלל הרזון המכאיב-כמעט, ובגלל הידיעה שבתמונה הזאת מצולם ילד בן שבע בסך הכל, בהיר שיער, שאמור, בשלב זה של חייו, להיות שקוע בעולם חסר-רסן וגבולות של שעשועים. שנים אחרונות של ילדות, רגע לפני הכניסה לעולם הייסורים של גיל ההתבגרות. גיל שמתחיל לראות את העולם כפי שהוא, אבל עדיין לא מבין את עוצמת אכזריותו.

אלא שחייו של עמיאל פלדמן הקטן לא בישרו טובות כבר בגיל צעיר. בעקבות גירושי הוריו נאלץ לעזוב את אביו ושני אחיו; לעלות לארץ זרה, שאת שפתה לא הכיר; לנטוש את חבריו, את הסביבה המוכרת, את חייו הקודמים ולשאת עליו בגיל ארבע חיי ילד חרדי, בחדר שכור בדירה בצפת. ילד שקט, תיאר אותו, שהלך ל"חדר" עם מורה רבנית, ושרק לפעמים הסכימה אמה לקנות לו שקית שוקו במכולת. אין במבה, אין "אמא תקני לי", אין צרחות היסטוריה של פינוק.

וכמו כל ילד, הוא חלה. אולי הצטנן. אולי חטף וירוס. ומי לא מכיר את הדאגה שאופפת הורה מול ילד חולה, שחזמו עולה ופניו חיוורות וכל החיוניות מתאדה מול חולשת הגוף המדאיגה. שלושה חודשים שכב במיטה, לא יצא החוצה, לא ראה שמש, לא נשם אוויר של חורף מתמהמה. ובמיטה הזאת, יום אחד, מת.

יוכבד האמא משחקת באצבעותיה. תנועה ראשונה שהיא עושה במהלך הדיון. פניה עדיין חסרות הבעה. הסניגור הממונה, שהוקפץ וקיבל את התיק חצי שעה לפני הדיון, אומר לשופטת שמדובר באשה שעוברת טרגדיה נוראה, ששרויה בצער עמוק וכאב כבד. אני מסתכלת עליה. שוב אותו מבט אטום. עיניים בהירות שלא מסגירות דבר, לא צער לא כאב. אשה קפוצה במעיל גשם בו, שלא זעה אפילו כשתמונות בנה המת, העירום, מלא פצעי הלחץ, מוגשות לשופטת.

חוקר המשטרה מבקש להאריך את מעצרה בעשרה ימים. הסניגור לא מבין איזו סיבה יש להמשך מעצרה. המשטרה מבקשת בדיקה פסיכיאטרית. השופטת פונה לאמא ושואלת אותה אם יש לה התנגדות לבדיקה. האמא מביטה בה ואומרת באנגלית, בטון רוט וצלול, שמעולם לא עברה טיפול פסיכיאטרי, שהיא אינה זקוקה לו, אבל היא אינה מחליטה על כך. השופטת מתרגמת לכתבנית ופוסקת שהאמא תהיה במעצר עד יום חמישי, בו ייערך דיון נוסף.

סוף דיון. האמא קמה ראשונה ויוצאת בזריזות, מכסה את פניה מפני הצלמים. בתא מעצר סמוך נמצאת זהבה-מאשה-חיה פזמן. אשה בת 56, חרדית, חובשת פאה עמוסת שיער קופצני. באותה שעה של צהריים הגיעו שני בניה לבקר אותה. צעירים בעלי מראה חילוני, שסירבו לדבר ולהצטלם. נחכה לדיון ביום חמישי, אמר הגדול מבין השניים, ונראה מה יהיה. זה הכל.

זהבה-חיה-מאשה, שלמשפחתה שורשים במאה שערים, התגוררה לבדה בצפת. הגורל הפגיש את שתי הנשים. גורת אמריקנית שאינה יודעת עברית ובנה הקטן פגשו באשה שתנועות גופה מסגירות את מידת הדומיננטיות של אישיותה. היא השכירה להם חדר בביתה, וכך הפכו שתי הנשים והילד הקטן לאורגניזם אחד. יוכבד, שמאז שהגיעה ארצה לא עבדה, התפרנסה מקצבת אבטלה. זהבה-חיה-מאשה עסקה בריפוי בצמחי מרפא. בעבר, כך אמרה למשטרה, היתה לה קליניקה עם שותף. לאמונה האדוקה באל ובכוחם של צמחי המרפא, שהלא גם הם ברואי האל, התוספה תחושת מרירות וזעם על הרפואה הקונבנציונלית.

לפני מספר שנים לקה בעלה בלבו. הוא אושפז בבית החולית בצפת, שם הוצע לו טיפול בתרופה נסיונית ממיסת קרישים. יומיים אחרי תחילת הטיפול הופיע פתאום קרע בשריר הלב, שלדעת הרופאים לא היה קשור לתרופה. הוא הועבר לאישפוז בבית-חולים אחר לצורך ניתוח לב, ושם נפטר. אשתו זהבה-חיה-מאשה האשימה את בית החולים בצפת במות בעלה וטינתה לרפואה המימסדית נעשתה, ככל הנראה, עיוורת וחסרת פרצות. הם, מבחינתה, הפכו לנאשמים ברצח. הגורל המתעתע הניח את האשה הזאת, עתה, במקום אותו ייעדה להם.

כאשר חלה עמיאל, בנה של יוכבד, היה ברור בדירה הקטנה ברחוב הפלמ"ח בצפת, שרופאים קונבנציונליים לא יביאו לו מזון. הפתרון, על-פי זהבה-חיה-מאשה, היה צמחי מרפא. אלא שצמחי המרפא הכזיבו. דלקת הריאות של הילד הפכה לדלקת בשריר הלב. אותו שריר שהרג את בעלה של המרפאת בצמחים. שלושה חודשים שכב הילד מרותק למיטתו, חולה, משווע לעזרה פשוטה כל-כך, זמינה כל-כך, כחוש, כמעט בתת-תזונה, עד שמת. רק כשמת ירדה אמו יוכבד למכולת ושאלה מה לעשות. איפה יש קופת-חולים.

צפת, לשעבר עיר האמנים, עיר גלילית יפהפיה, שערפיליה וצבעיה מקשטים קירות מוזיאונים, שינתה מזמן את אופיה המיסטי אך הליברלי. קדושה גדולה ירדה על הפרובינציה הצפונית הקטנה, קהילה חרדית גדולה רכשה את בתי האבן שבעיר העתיקה, ומיני תמהונים מצאו להם שם את מקומם. קברי צדיקים חברו למיסטיקה הקבליסטית, שהברה לזעקות חסיי ברסלב ביערות, שחברו לגל חזרה בתשובה, עם כיפות לבנות פריקיות, שיער ארוך, ואמת אלוהית אחת. תחילת המילניום הבא נראית ברחוב הראשי של צפת תעתוע עתידיני. אין לו זכר שם, בחנויות הקטנות חסרות הנוי, המספרות סיפור של מצוקה, חיי עוני ונזירות, המאפיינים את חלקו של המיגזר החרדי.

דירתה של זהבה-חיה-מאשה פזמן, שם כרו יוכבד ובנה חדר, נמצאת בבניין מתקלף, בצומת רועש בכביש הראשי, שמאוכלס כיום ברובו במשרדים. בנוסף לפלדלת שבכניסה לדירה, הותקנה דלת ברזל ועליה מנעול כבד.

ביום שישי שעבר הגיעה יוכבד למכולת הסמוכה של חנן זלינגר ואביו הקשיש. זלינגר הכיר את יוכבד היטב, כיוון שכל יום שישי היתה קונה לזהבה-חיה-מאשה חלב. רק חלב. אלא שהפעם, בשעת בוקר מאוחרת, היא נכנסה למכולת רועדת וסיפרה לו שזהבה-חיה-מאשה איננה והבן שלה, כך אמרה ועשתה תנועת יד על פיה, לא נושם. זלינגר מיהר עם יוכבד לקופת-חולים הסמוכה, מרחק מטרים ספורים מדירתה. רופא הילדים ומנהלת קופת-חולים הגיעו עם יוכבד לדירה. זלינגר חזר למכולת. אחרי עשר דקות שמע סירנה של אמבולנס. הוא יצא מהמכולת להציץ. אחר כך נסע משם המבולנס עם גופת הילד הקטן שלא ראה כבר הרבה זמן, "ושרק לפעמים אמא שלו היתה קונה לו שקית שוקו".

גופת הילד הונחה על מיטה בבית החולים ולידה תעודת-זהות של האמא. איש לא עמד ליד הגופה הקטנה. כך היתה מוטלת לבד, עד שהגיעו הרופאים. ד"ר קלין שפירא, סגן מנהל בית החולים, אומר: "חשבת שהאמא מטופלת בהרבה ילדים ולכן לא היתה יכולה להגיע. אחר-כך הבנתי שלא היו לה ילדים נוספים כאן, וזה היה לי מאוד מוזר שהיא לא באה".

הרופאים בדקו את גופת עמיאל הקטן וראו את הפצעים על גופו. לדברי ד"ר שפירא, רופאי הילדים לא העלו כלל על דעתם שמדובר בפצעי לחץ, ולא הבינו מה חולל את התופעה. פצעי לחץ, לדבריו, אים מוכרים כלל אצל ילדים. "כדי שילד יגיע למצב של פצעי לחץ", אומר ד"ר שפירא, "הוא צריך להיות במצב ירוד מאוד מבחינה גופנית. לא רק שהוא לא זז ממיטתו, אלא שמצבו התזונתי היה גרוע ביותר. היו חסרים לו חלבונים וויטמינים. ומי יכול היה להעלות על הדעת דבר כזה. לכן, המחשבה הראשונה היתה שמדובר בהתעללות פיסית".

הידיעות הראשונות שדלפו לתקשורת אכן דיברו על מוות בעקבות התעללות פיסית. יומיים אחר-כך, ביום ראשון השבוע, בוצע בגופה ניתוח שלאחר המוות. האמא לא הסכימה לכך, אבל המשטרה פנתה לבית-משפט וקיבלה צו המאשר זאת. בנייתו התברר שהילד מת מסיבוך של דלקת ריאות, שהתפשטה ופגעה בשריר לבו.

"מבחינת הרופאים זה היה זעזוע גדול", אומר ד"ר שפירא. "איזה תסכול עצום יש לרופא שרואה קורבן של אלימות מהסוג הזה, כשהוא יודע בביטחה שאפשר היה לרפא זאת, לו רק ניתנה הזדמנות. מצפים מאמא שתגן על הילד שלה בשיניים ובציפורניים. הילד הרי כל-כך חסר אונים".

המכוננית שלנו סובבת בסמטאות העיר העתיקה בניסיון לאתר את אביו של עמיאל זכרוננו לברכה, שהזעק מארה"ב. יוכבד, אשתו לשעבר, התקשרה להודיע לו על מות הבן, אבל הוא לא האמין. חשב שמדובר באיזה תרגיל להביאו ארצה. לתהליכי גירושין, מתברר, אין גבולות ברורים. אפילו מחשבה זוועתית כזאת יכולה לעלות על הדעת.

צפת עיר קטנה. ברחוב הראשי כולם יודעים שהאבא, הנמצא במצב קשה בעקבות מות בנו, יושב שבעה בעיר העתיקה. אפשר היה לאתרו, לו רצה להימצא. אבל האב העדיף בשלב זה שלא להימצא.

החברה החרדית, מתברר, מכירה היטב את סגולות הרפואה הקונבנציונלית ויתרונותיה. מקרה המוות של עמיאל פלדמן, בעקבות מניעת טיפול רפואי קונבנציונלי, אינו מגדיר תופעה, אלא בציבור קטן ומגוון של קיצוניות דתית כיתתית. הבעיה הגדולה, אומרים בבית החולים, קשורה לחוזרים בתשובה, שאדיקותם כל-כך גדולה, ולכן הם כופרים בכל רפואה שאינה באה מן הקדוש ברוך הוא. אך הללו הם מיעוט.

תופעה אחרת קיימת כאשר האוכלוסיה החרדית מגיעה לבית-חולים, ואז היא זקוקה לאישור של רב על סוגי טיפול. קרה כבר, שילדים עם כוויות, למשל, נאלצו לחכות עד שהרב יאושר את הטיפול. גם יולדות הנזקקות לפתע לניתוח קיסרי דחוף, לא יסכימו לכך, למרות הסיכון הגדול, עד שהרב שלהן יאשר זאת.

משה רפאל, שערך בעבר את העיתון המקומי של צפת, מנהל כיום את המכון והמכללה לרפואה יהודית בצפת. הוא רחוק מלשלול את הצורך והחשיבות של הרפואה המודרנית. יחד עם זאת, הוא מפרט באריכות מחקרים המראים ש-700 אלף איש מתים מדי שנה מטיפול רפואי. וכשמונה אחוזים מהמטופלים, לדבריו, מגיעים לאישפוז בגלל טיפול תרופתי לא נכון. "הרפואה היהודית", הוא אומר, "קודם כל רואה בקדוש ברוך הוא את הרפואה... משה, במעמד הר סיני, קיבל עם התורה גם את כל הידע על רפואה". יחד עם זאת הוא אומר, יש צורך בדיאלוג עם הרפואה הקונבנציונלית ואין זה אומר שמי שמאמין בדוש ברוך הוא אינו מגיע לבתי חולים ואינו נוטל אנטיביוטיקה.

"הרפואה היהודית", הוא אומר עוד, "עוסקת בתיקון המידות המוסריות, תיקון הנפש שיש לו השפעה גדולה על הרמה הפיסיולוגית. עיקרה ברפואת צמחים ותזונה על-פי משנתו של הרמב"ם. לרפואה הקונבנציונלית חסרה גישה פילוסופית יהודית".

הרפואה המשלימה, הטבעית, ההומאופתית, כבר מזמן אינה קוריוז הראוי לבוז. כמות המרפאות שנפתחו בכל הארץ מצביעות על הצורך והחיפוש אחר רפואה אחרת, בעלת תוצאות. בצפת מצאנו מרפאה אחת כזאת, שהרופא ההומאופתי מקבל בה רק ביום ראשון. בראש פינה עומדת המרפאה ההומאופתית סגורה עם שלט גדול "להשכרה". דווקא בפרובינציה, מתברר, אין לתורות הרפואה הללו קונים רבים.

ובכל זאת, בדירה הקטנה ברחוב הפלמ"ח בצפת, החליטה אשה בשם זהבה-חיה-מאשה פזמן, להבריא את עמיאל הקטן בעזרת צמחי מרפא שרקחה עבורו מתוך אמונה גדולה, שהם אלה שיקימו אותו ממיטת חוליו. ההתאוששות של הילד, שבוששה לבוא – וזה בלשון המעטה בהתחשב במחלה שאורכת שלושה חודשים – לא הרשימה את המרפאת והאם, שלא ידעה אפילו שמספר בניינים מדירתה ניצב בניין קופת-חולים.

אבל הוויכוח בין הרפואה הטבעית על כל מגוון סוגיה ובין הרפואה הקונבנציונלית, הוא בשולי סיפור חייו של עמיאל פלדמן, בן שבע. פשוט איתרע מזלו והאם וחברתה המרפאת, בחרו בצמחים. זה הכל. יום לפני שמת, ניסה לקום ממיטתו והתמוטט על הרצפה. וגם אז המשיכה האם יוכבד להאמין בכוחה של זהבה-חיה-מאשה. בצמחי המרפא שלה, וכמובן, בכוחו של הקדוש ברוך הוא. והילד, עמיאל, הוא פשוט בטח באמו. זה הכל.

¹ ראה ארטשיק-שיר ולפין עמ' 45, שן עמ' 82. ארטשיק-שיר ולפין דנים בדומיננטיות של רכיבים שונים במשפט, ולצורך קביעת מידת הדומיננטיות של היחידות השונות הם מציעים מבדק תחבירי המכונה "מבדק השקר".

² מבנה רטורי כזה נראה דומה לתיאורו של אזר את יחס הוויתור (אזר תשנ"ט) ואת האנטיתזה (אזר 1999). מהלך ארגומנטיבי בעל עוצמה מיוחדת נוצר כאשר הדובר פותח בציטוט טענה שאפשר להעלות נגדו, והוא עושה זאת כדי לדחות את המסקנה שהמתנגדים מבקשים להסיק ממנה. אם הדובר מעלה תזה מסוימת ודוחה אותה (ואולי אף מעמיד במקומה אנטיתזה), הנמען עשוי לסבור שהוא הגיע לעמדתו לאחר שהביא בחשבון ודחה את כל החלופות האפשריות. (1999, עמ' 10). גם במקרה שלנו, מדחייתה של סיבה אחת אפשרית שהועלתה בטקסט משתמע שאין כל סיבה אחרת שאפשר להציע.

³ רלבנטיות לכאן טענתו של הול (1980), כי אמצעי התקשורת והמסרים המועברים בהם ספוגים בערכים של המעמד השליט. במקרה זה "המעמד השליט" הוא החברה החילונית המודרנית. ניכר כי הכותבת מציגה את ערכיה-שלה כערכים הלגיטימיים היחידים. דוגמה בולטת לכך אפשר למצוא באופן שבו היא מתארת את תקופת הילדות (למשל בשורה 18: הילד "אמור, בשלב זה של חיי, להיות שקוע בעולם חסר-רסן וגבולות של שעשועים"). תיאור זה מתבסס על הדפוס המתקיים בחברה החילונית המודרנית, אך ספק רב אם הוא תואם את הדפוס המתקיים בחברה החרדית, שאליה השתייכו האם והבן שמדובר בהם.